

ПРАЯВЫ САРМАТЫЗМУ Ў ПАЛІТЫЧНЫМ ЖЫЦЦІ ВКЛ

Спецыфіка палітычнага ладу Рэчы Паспалітай спрыяла фарміраванню сармацкага аблічча дзяржаўнай ідэалогіі. Падчас чарговых выбараў, якія маглі суправаджацца зацятай барацьбой, прэтэндэнты на каралеўскі трон з мэтай заваявання сімпатый шляхты не скупіліся на чарговыя прывілеі, што вяло да пашырэння шляхецкіх вольнасцей.

Ужо пасля смерці апошняга Ягелона ў асяроддзі ВКЛ выказваліся думкі пра тое, што манарх мае пэўныя абавязкі перад дзяржавай, што існуе своеасаблівы ідэал правіцеля і грамадства ў асобе палітычнага народа (шляхты), які можа і павінен прад'яўляць прэтэндэнту на каралеўскі трон адпаведныя патрабаванні [1, с. 174 – 181]. Пасля абрання Генрыха Валуа ў 1573 г. была складзена *pacta conventa*, якая значна абмяжоўвала ўладу караля і гарантавала свабоду і прывілеі яго падданым [2]. З гэтага часу і да падзелаў Рэчы Паспалітай адбітак сармацкай ідэалогіі можна выразна прасачыць ва ўсёй палітычнай дзейнасці вышэйшых слаёў дзяржавы.

Стэфану Баторыю ўдавалася захоўваць спакой у краіне ў многім дзякуючы сваёй разумнай пазіцыі: ён не парушаў правы шляхты, але і ад іх патрабаваў павагі да закона. Кароль лічыў, што для дзяржавы неабходна не пашырэнне свабод, а ўзмацненне цэнтральнай улады, што і прыводзіла да канфліктаў падчас сеймаў.

Роўнасць з каралём вышэйшых слаёў шляхты прызнавалася практычна ўсімі катэгорыямі грамадства. Спраба спыніць аслабленне каралеўскай улады была прадпрынята пры Жыгімонце III Вазе, што адразу ж выклікала супрацьдзеянне шляхты ў выглядзе т. зв. Сандомерскай канфедэрацыі, ці «рокаша Зэбжыдоўскага» (1606 – 1609). У ВКЛ яго ўзначаліў падчасы вялікі літоўскі Януш Радзівіл [3, с.659]. У часы Жыгімонта III упершыню праявіўся знешнепалітычны феномен шляхецкага сарматызму. Расчараванне ў рэалізацыі знешнепалітычных амбіцый чакала сына Жыгімонта III – Уладзіслава IV. Пры Уладзіславе каралеўская ўлада была яшчэ больш абмежавана. Такім чынам, шляхта забяспечвала сабе захаванне шляхецкіх вольнасцей.

Чарада ваенных канфліктаў, у якую Рэч Паспалітая была ўцягнута ў часы праўлення дынастыі Вазы, доўжылася да пачатку XVIII ст. Каралю і вялікаму князю прыходзілася абапірацца на шляхту ў выпадку войнаў, а шляхта, у сваю чаргу, патрабавала новых прывілеяў за сваю службу.

Рытуалы і сімвалы сарматызму актыўна выкарыстоўваліся палітычнай элітай і служылі сродкам ідэалагічнага аб'яднання шляхецкіх слаёў. Гэта палягчала магнатам выкарыстанне шляхты ў сваіх мэтах, а для шляхты з'яўлялася доказам шляхецкага братэрства, якое яны ставілі вышэй за інтарэсы дзяржавы.

Важным сродкам праяўлення палітычнай актыўнасці шляхты быў удзел у сеймах, куды шляхта накіроўвала сваіх дэпутатаў. У палітычнай ідэалогіі сарматызму правінцыя набывае асаблівае значэнне. Гэта вяло да ўзрастання мясцовых сеймікаў у палітычным жыцці дзяржавы як голасу шляхецкага брацтва. Гэта дэцэнтралізацыя выходзіла з самой сутнасці сармацкай ідэалогіі, для якой характэрна не дзяржаўнае мысленне, а партыкулярызм у палітычных поглядах і якая вышэй дабрабыту дзяржавы ставіць правы яе грамадзяніна (маючы на ўвазе шляхціца). Сведчаннем дэцэнтралізацыі было тое, што канкрэтныя рашэнні па справах значна лягчэй прымаліся на мясцовых з'ездах шляхты, чым на Вальным сейме.

Дзяржаўныя інстытуты ў вачах сарматаў служылі для таго, каб сачыць за дзеяннямі караля і не дапускаць злоўжыванняў на шко-

ду шляхце, а ліберум вета – для абмежавання цэнтралізатарскіх памкненняў караля і карупцыі пры каралеўскім двары. Сармацкае мысленне паўплывала і на адносіны шляхты да наёмнай арміі. Шляхта часта не зважала на палітычныя праблемы дзяржавы, калі справа даходзіла да захавання традыцыйных устанаўленняў і ладу жыцця, як яны іх сабе ўяўлялі.

На працягу XVII ст. улада пераходзіць да магнатаў на месцах, а кароль становіцца ўсё больш залежнай ад магнацкай вярхушкі фігурай. У канцы XVIII ст. на палітычнай арэне можна вылучыць два лагеры: сацыяльна аднародная і еўрапеізаваная ў культурным сэнсе шляхта, накіраваная на рэформы, і прыхільнікі сармацкай палітычнай і культурнай традыцыі, раздзеленыя ўнутры на фракцыі, якія змагаліся і з супрацьлеглым лагерам, і паміж сабою. Немалаважны і той факт, што ў лагеры рэфарматараў канца XVIII ст. было многа прадстаўнікоў тых сем'яў, якія толькі нядаўна ўзвысіліся ў палітычных адносінах (Агінскія, Чартарыйскія). У значнай ступені барацьба за Канстытуцыю 1791 г. была не толькі барацьбой за выратаванне дзяржавы, але і за атрыманне палітычнага кантролю ў краіне і перамогі над пануючымі кланамі. Упартае імкненне захаваць дзяржаву ў якасці сармацкага бастыёну прыводзіла да таго, што шляхта сама запрашала чужынцаў.

Такім чынам, палітычнае жыццё як Рэчы Паспалітай, так і ВКЛ як яе часткі было звязана з сармацкім характарам ідэалогіі. Павага да традыцый сарматызму і ўтрыманне гэтых традыцый для шляхты былі важней, чым практычныя патрэбы дзяржавы. Імкненне захаваць шляхецкія традыцыі, якія ішлі з глыбіні вякоў і прынеслі ім славу, перамагло неабходнасць захавання той самай дзяржавы, для славы якой яны свае ўчынкi і здзяйснялі.

Літаратура

1. *Падокшын С.А.* Беларуская думка ў кантэксце гісторыі і культуры. – Мн.: Бел. навука, 2003. – 316 с.
2. *Articuli Pactorum Conventorum... parte ab altera // Volumina Legum: in 10 t. – Petersburg, 1859. – Т. 2. – S. 133 – 134.*
3. Вялікае княства Літоўскае: энцыклапедыя: у 2 т. / Мн.: БелЭН, 2005. –Т.1: Аба-ленскі—Кадэццыя / Рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. Маст. З.Э. Герасімовіч. – 2005. – 659 с.